

”

Нечерда В. Програма розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 4. С. 17-22. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i4-003>.

Necherda V. Prohrama rozvytku asertyvnosti uchniv starshykh klasiv u konteksti formuvannya zhyttievoi uspishnosti [Program for the development of assertiveness of pupils of senior classes in the context of forming life successfulness]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2024. Vol. 12, No 4. S. 17-22. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i4-003>.

УДК 37.091.212.7:161.262:165.23

DOI: 10.31110/2616-650X-vol12i4-003

Валерія НЕЧЕРДА*Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Україна*<https://orcid.org/0000-0003-2571-5785>

necherda@gmail.com

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ АСЕРТИВНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ УСПІШНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі розвитку асертивності старшокласників у контексті формування життєвої успішності. Авторкою уточнено поняття «асертивність учня старших класів», визначено структуру асертивності (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий компоненти), обґрунтовано необхідність розвитку асертивності старшокласника. У дослідженні запропоновано програму розвитку асертивності учнів старших класів, окреслено цільові орієнтири розвитку асертивності учнів, мету й завдання програми розвитку асертивності. Зазначено, що програма розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності впроваджується в освітній процес експериментальних закладів загальної середньої освіти в межах формувального експерименту, який здійснюється на експериментально-практичному етапі дослідження «Формування життєвої успішності учнів старших класів в умовах поствоєнної реальності» науковцями лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України. Акцентовано увагу на впровадженні в освітній процес експериментальних закладів освіти таких технологій, як ігрові технології (квест-гра, організаційно-ділова гра, сюжетно-рольові ігри), інтерактивні технології (ток-шоу, коворкінг, міні-тренінг), арт-технології (театр пантоміми, плейбек-театр, публіцистична вистава) та івент-технології (флешмоб, перформанс). З'ясовано, що програма розвитку асертивності учнів старших класів покликана оновити науково-методичне забезпечення формування життєвої успішності старшокласника. Впровадження програми в освітній процес експериментальних закладів загальної середньої освіти допоможе наповнити поняття асертивність морально-етичними складовими, забезпечити поєднання отриманих учнями теоретичних знань із реальною життєвою практикою, активізувати їх ключові компетентності, підвищити їх мотивацію бути успішними, збільшити спектр можливостей позитивної соціалізації старшокласників.

Ключові слова: асертивність; розвиток асертивності; учень старших класів; життєва успішність; впевненість у собі; педагогічна технологія.

Valeriia NECHERDA*Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine*<https://orcid.org/0000-0003-2571-5785>

necherda@gmail.com

PROGRAM FOR THE DEVELOPMENT OF ASSERTIVENESS OF PUPILS OF SENIOR CLASSES IN THE CONTEXT OF FORMING LIFE SUCCESSFULNESS

Abstract. The article is dedicated to the problem of the development of assertiveness of senior school pupils in the context of forming life success. The author clarified the concept of "assertiveness of a senior school pupil," determined the structure of assertiveness (cognitive, emotional-motivational, behavioral components), and substantiated the necessity for the development of assertiveness of senior school pupils. The research proposed a program for the development of assertiveness of senior school pupils, outlined the target orientations for the development of assertiveness of pupils, and the purpose and tasks of the program for the development of assertiveness. It is noted that the program for the development of assertiveness of senior school pupils in the context of the formation of life success is implemented in the educational process of experimental institutions of general secondary education within the framework of a formative experiment, which is carried out at the experimental and practical stage of the research "Formation of the life successfulness of senior school pupils in the conditions of post-war reality" by scientists of the laboratory of physical development and healthy lifestyle of the Institute of problems on the education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Emphasis is placed on introducing into the educational process of experimental educational institutions such technologies as game technologies (quest games, organizational and business games, story role-playing games), interactive technologies (talk shows, co-working, mini-training), art technologies (pantomime theater, playback theater, journalistic performance), and event technologies (flash mob, performance). It was found that the program for the development of assertiveness of senior school pupils is designed to update the scientific and methodological support for the formation of senior school pupils' success in life. The implementation of the program in the educational process of experimental institutions of general secondary education will assist in filling the concept of assertiveness with moral and ethical components, ensure the combination of theoretical knowledge acquired by pupils with actual life practice, activate their key competencies, increase their motivation to be successful, increase the range of opportunities for positive socialization of senior school pupils.

Keywords: assertiveness; development of assertiveness; senior school pupil; life successfulness; self-confidence; pedagogical technology.

Постановка проблеми. В умовах сучасної соціокультурної реальності, для якої характерні кризові зміни в житті людей, розвиток асертивності зростаючої особистості є важливою для її особистісного самовираження, результативної діяльності, соціальної адаптації, а відтак може вважатися одним із ключових факторів її життєвої успішності. Особливої актуальності розвиток асертивності набуває у старшому шкільному віці, адже, готуючись до вступу в доросле життя, старшокласники «мають бути здатними знаходити баланс між зовнішнім і внутрішнім світом та ресурси для продуктивного життя, проектувати власний життєвий успіх і досягати успішності в обраній сфері діяльності» [2, с. 37].

Асертивність як важливий особистісний ресурс старшокласника значно підвищує адаптаційні можливості учня, зокрема, допомагає зростаючій особистості перетворювати труднощі і перешкоди у джерело внутрішньої сили і самовдосконалення. Програма розвитку асертивності учнів старших класів передбачає впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти різних педагогічних технологій, ефективність яких неодноразово доведена сучасною освітньою практикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «асертивність» має англійське походження від слова «assertiveness» (впевненість, наполегливість, самоствердження) і на сьогодні є складним багатогранним поняттям [4; 6; 7]. Згідно з висновками сучасних вчених [1; 4; 6; 8; 10], асертивною є впевнена у собі особистість, яка здатна до соціальної сміливості і свободи у реалізації своїх планів, незалежності у прийнятті рішень і вчинків, вміє заявляти про свої почуття, потреби й наміри, адекватно сприймати критику та реагувати на неї, бути готовою нести особистісну й соціальну відповідальність за власний вільний вибір. Польський дослідник R. Poprawa вважає, що «спосіб асертивного самовираження й реагування є водночас твердим і м'яким, вільним, але контрольованим, найбільш чесним і послідовним та, передусім, тим, який поважає благополуччя інших людей» [9, с. 16].

Обґрунтування необхідності розвитку асертивності у психолого-педагогічній літературі [1; 3; 5; 8] спирається на усвідомлення асертивної поведінки як оптимального, найконструктивнішого способу міжособистісної взаємодії на протидію двом найдеструктивнішим способам – маніпуляції та агресії [7, с. 4501]. Погоджуємось із науковою позицією вітчизняної вченої М. Марценюк, що «ідея асертивності передбачає формування в особистості визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою; володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення» [4, с. 305].

Ми у своєму дослідженні розглядаємо асертивність учня старших класів як засновану на впевненості у собі комплексну характеристику особистості старшокласника, яка виявляється в усвідомленні ним необхідності емоційної рівноваженості і самоповаги, відповідальності і взаєморозуміння, у прагненні позитивних суспільних взаємин, саморозвитку і самореалізації, а також у вмінні висловлювати свої почуття, бажання, інтереси і потреби й адаптуватись до нових чи змінних умов кризового соціуму, ефективно задіюючи внутрішні і зовнішні ресурси, що дозволить учню обирати власний життєвий шлях і моделі успішності, зберігаючи незалежність від зовнішніх оцінок і впливів та гармонійно узгоджуючи особисті і колективні інтереси.

Вітчизняні дослідниці Н. Левус і С. Стасів пропонують модель особистісних чинників асертивності, зокрема, «позитивні чинники асертивності: розуміння своїх емоцій, управління своїми емоціями, контроль експресії, прагнення до самоствердження, сміливість, схильність до ризику, товариськість; негативні чинники асертивності: сором'язливість, реактивна агресивність, емоційна лабільність, репресивність, нетерпимість, образливість, мстивість» [3, с. 34], за допомогою якої чітко визначають «мішені» для виховних впливів.

Необхідність розвитку асертивності учнів старших класів зумовлена соціально-психологічними особливостями учнів старшого шкільного віку: поглиблення стосунків з однолітками й дорослими, посилення потреби бути значущим та прагнень до самооцінки, самопізнання, самовизначення, зростання соціальної активності та самостійності у поглядах і вчинках та ін. Саме тому розвиток асертивності можна «вважати критерієм ефективності становлення особистості юнака, його успішності в соціальних контактах і ефективності вибудовування міжособистісних відносин як у юнацькому віці, так і в майбутньому» [5, с. 215–216]. Програма розвитку асертивності старшокласників у закладах загальної середньої освіти покликана сприяти вибору учнями асертивної поведінки в освітньому середовищі і в соціумі та створити умови для розширення позитивних уявлень учнів про себе і навколишній світ.

Мета дослідження. Отже, метою статті є створення та обґрунтування програми розвитку асертивності у контексті формування життєвої успішності учнів старших класів для подальшого її впровадження в освітньому процесі експериментальних закладів освіти.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети нами було використано методи теоретичної рефлексії (аналіз, синтез, порівняння й узагальнення; контент-аналіз нормативно-правової бази освіти, матеріалів сучасних соціологічних досліджень; аналіз шкільної політики сучасних закладів загальної середньої освіти) з метою вивчення і систематизації практичного досвіду вирішення проблеми розвитку асертивності учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програма розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності впроваджується в освітній процес експериментальних закладів загальної середньої освіти в межах формувального експерименту, який здійснюється на експериментально-практичному етапі дослідження «Формування життєвої успішності учнів старших класів в умовах поствоєнної реальності» науковцями лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України. Дослідженням охоплено 310 старшокласників із 6 регіонів України – Київської, Сумської, Черкаської, Харківської, Дніпропетровської і Тернопільської областей та м. Києва.

Мета формувального експерименту полягає в оптимізації процесу розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності шляхом апробації експериментальних методик та впровадженні їх в освітній процес експериментальних закладів освіти. **Завданнями** формувального експерименту визначено наступні: 1. Розробити методику формувального експерименту та уточнити план роботи щодо впровадження його результатів у практику експериментальних закладів загальної середньої освіти. 2. Організувати роботу творчих груп педагогів експериментальних закладів освіти для виконання завдань формувального експерименту. 3. Провести формувальний експеримент – впровадити методику розвитку асертивності учнів старших класів в освітній процес закладів загальної середньої освіти. 4. Узагальнити емпіричні дані формувального експерименту та проаналізувати його результати.

Цільовими орієнтирами розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності на експериментально-практичному етапі дослідження визначено: стимулювання потреб старшокласників у самопізнанні, особистісному зростанні, гідному захисті своїх прав та позитивній самореалізації; педагогічне сприяння формуванню самовизначення, лідерських якостей і організаторських здібностей учнів старших класів; виховання в учнів впевненості в собі, стресостійкості, цілеспрямованості, відповідальності й наполегливості шляхом збагачення їх життєвого простору індивідуально й соціально значущими видами діяльності, реалізації учнівських ініціатив, опанування учнями різних соціальних ролей; створення умов для вільного усвідомленого обрання старшокласниками конструктивних і соціально корисних моделей поведінки, асертивної зокрема.

Зміст розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності зумовлено *структурою асертивності*, як комплексної характеристики особистості учня, що містить наступні компоненти: *когнітивний* (адекватна самооцінка й оцінка ситуації і оточення, гнучкість мислення у кризових обставинах, рефлексивність, самовизначення на основі власних цінностей, ідеалів та інтересів); *емоційно-мотиваційний* (впевненість у собі, довіра до себе, емпатійність, доброзичливість, прагнення конструктивного попередження і розв'язання міжособистісних і групових суперечностей, компромісних рішень, продуктивних взаємин і позитивної самореалізації); *поведінковий* (відповідальність, наполегливість, готовність до ризиків, цілеспрямованість, вміння заявляти про свої права та гідно відстоювати їх, ефективна комунікація і успішна адаптація до змінних умов). На розвиток зазначених компонентів асертивності спрямовано програму і методику формувального експерименту.

Мета Програми розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності: сприяти підвищенню рівня розвитку асертивності учнів старших класів закладів загальної середньої освіти.

Завдання програми:

- формування знань учнів щодо проблеми асертивності (зокрема, відмінностей між асертивністю, пасивністю, агресивністю);
- виховання ціннісного ставлення учнів до власної особистості й до оточуючих, до суспільства і готовності до взаємодії з іншими людьми на основі рівноправності, доброзичливості й толерантності;
- розвиток умінь відкрито висловлювати як позитивні, так і негативні почуття й думки, заявляти про свої бажання й вимоги, слухати й чути інших, конструктивно критикувати й адекватно сприймати критику;
- формування якостей асертивної особистості, зокрема, емпатійності, емоційної стійкості, впевненості у собі, самовладання, рефлексивності, толерантності, чуйності, доброзичливості, почуття гумору;
- підвищення усвідомленості власних прав і свобод, почуття власної гідності і значущості;

– сприяння становленню самостійної особистості, незалежної у цінностях, судженнях і поведінці;

– розвиток творчого потенціалу учнів старших класів.

Програма розвитку асертивності учнів старших класів у контексті формування життєвої успішності передбачає впровадження в освітній процес експериментальних закладів освіти таких технологій, як ігрові, інтерактивні, арт-технології та івент-технології.

Ігрові технології. Поділяємо наукові висновки турецьких вчених, що «розвиток асертивності, в першу чергу, має бути спрямований на сприяння змінам у ставленні людини до самої себе і підвищенні впевненості у собі, зменшенні тривожності» [8, с. 396]. *Квест-гра* «Стресостійкість – запорука успіху» знайомить учнів із поняттями «стрес» і «стресостійкість» та способами протидії стресу, допомагає розвитку вмінь віднайдження ресурсних станів у воєнній і поствоєнній реальності. Завданнями є вдосконалення навичок усвідомлення емоцій і управління ними, підвищення самооцінки здобувачів освіти, зниження рівня тривожності учнів. *Організаційно-ділова гра* «Модель мого життєвого успіху» спрямована на формування мотивації життєвого успіху, спонукання до усвідомленого вибору власного життєвого шляху й моделей успішності. Завдання гри полягають у розвитку лідерських якостей і управлінських умінь учнів, навичок самоаналізу і самоконтролю, взаємодії і співробітництва шляхом застосування проблемних ситуацій, дослідженні мотивів прийняття рішень. *Сюжетно-рольові ігри* «Моя родина», «Улюблена справа», «Мій фах – мій вибір», які сприяють усвідомленню і реалізації різних життєвих ролей, покликані формувати позитивний емоційний клімат (розвага, рекреація, релаксація), стимулювати самопізнання, рефлексивність, креативність, емпатію учнів, розвиток їх комунікативних навичок.

Інтерактивні технології. Ток-шоу – технологія, що створює умови для жвавого обговорення й дискусії. Її головною умовою – актуальність проблеми для учнівської аудиторії, що допомагатиме залученню якнайбільшої кількості учасників. *Ток-шоу* «Наша асертивність» сприяє участі учнів старших класів у обговоренні сучасного розуміння асертивності, подій і випадків, що стосуються асертивної поведінки у воєнній і поствоєнній реальності. Завдання полягають у розвитку логіки й інтелектуальних здібностей учнів, критичного мислення, творчого ставлення до проблеми та її системного бачення, умінь учнів формулювати думку й висловлювати свою точку зору, а також у формуванні культури мовлення і спілкування, ділового етикету.

Коворкінг (co-working) («спільна робота») розуміють як обладнаний простір для спільної праці, доступ до якого може отримати кожен бажаючий. Коворкінг – простір для різних видів діяльності у комфортній обстановці вільного обміну думками і досвідом, що сприяє саморозвитку, налагодженню контактів і укладанню домовленостей та, найголовніше, співпраці. Проте останнім часом в освітній практиці його розуміння стало значно ширшим – форма організації інноваційної діяльності педагогів, додаткове освітнє середовище, адаптоване під потреби здобувачів освіти і педагогів, а також педагогічна технологія із значними інтерактивними можливостями. *Коворкінг* «Асертивність як стратегія поведінки успішної особистості старшокласника» сприяє розвитку асертивності учнів та їх мотивації досягнення життєвого успіху. На коворкінгу вирішуються завдання обґрунтування необхідності розвитку асертивності як конструктивної стратегії взаємин учнів з дорослими й однолітками, формування вмінь асертивної поведінки здобувачів освіти.

Розвиток асертивності в учнів відбувається поступово через виховання впевненості у собі, наполегливості, доброзичливості, чуйності, гнучкості й ін. Разом з тим у контексті розвитку асертивності американські вчені надають великого значення проблемі саморегуляції, самоконтролю, а відтак, розвитку вмінь самовладання [6]. *Міні-тренінг* «Асертивність: за і проти» формує системний погляд на проблему асертивності і присвячений вихованню якостей і навичок асертивної особистості «шляхом корекції: нерациональної (нерозумної, нелогічної) поведінки; уявлень, які ведуть до невпевненої, ворожої або агресивної поведінки; думок, пов'язаних із засудженням себе за недоречні прояви, судження в спілкуванні, що перешкоджають досягненню намічених цілей. Тренінг асертивності сприяє формуванню асертивності слухачів на основі виконання вправ з розвитку наполегливості, готовності до розумного компромісу, комунікативної компетентності, емоційної стійкості, толерантності, ціннісних орієнтацій, емпатії» [1, с. 26].

Відтак, інтерактивні технології сприяють самоприйняттю учнів, зокрема, власних почуттів і емоцій, роботі з образом «Я», усвідомленими намірами і способами вираження ідей, розвитку позитивного мислення; допомагають у подоланні захисних механізмів і створенні програми досягнення цілей, вихованні самоповаги й поваги до інших, формуванні навичок попередження і подолання конфліктів.

Арт-технології максимально відповідають інтересам і потребам сучасної молоді, навчають врівноважувати мислення й емоції і являють собою дієвий інструмент формування асертивної позиції старшокласника. *Театр пантоміми* «Біла ворона» висвітлює за допомогою міміки, жестів і пластики тіла складну життєву ситуацію, пов'язану з неприйняттям людини іншими через її несхожість на них,

небажанням вислухати і зрозуміти іншу людину, байдужістю до її проблем, та презентує фатальні наслідки цієї ситуації. Завданнями вистави є зниження тривожності й агресивності учнів; розвиток умінь невербальної комунікації, навичок партнерської взаємодії і співробітництва; виховання емпатії, доброзичливості, довіри до інших, рефлексивності, формування мотивації до самовдосконалення; сприяння ефективній адаптації учнів в освітньому середовищі.

Плейбек-театр «Ліхтарик асертивності» ставить за мету обговорення учнями проблеми поваги до думок і цінностей однолітків, асертивності як оптимальної поведінкової стратегії. Його завдання полягають у формуванні готовності учнів до впевнених, толерантних способів взаємодії з оточуючими; відпрацюванні навичок асертивної поведінки, самостійного вибору траєкторії життєвого шляху. *Публіцистична вистава* «Без масок» спонукає учнів до самовиховання, розвитку емоційного інтелекту, уваги й уяви; дотримання прав людини, поваги до закону, соціально значущих норм і цінностей; формування адекватної самооцінки, мотивації до саморефлексії і самореалізації.

Івент-технології. Популярність цих технологій пов'язана з позитивним сприйняттям учнями старшого шкільного віку різних івентів, що порушують звичний рутинний хід освітнього процесу, дають можливість учням бути соціально активними, привернути до себе увагу, розважитись, висловити свою громадянську позицію, взяти участь у суспільно корисній діяльності. Згідно з дослідженнями іспанських вчених, «асертивна особистість відрізняється активною життєвою позицією, що дозволяє їй ефективніше досягати своїх потреб і цілей у соціальній взаємодії, відтак, асертивність може вважатися показником соціальної компетентності» [10, с. 328].

Флешмоб «Асертивність єднає» популяризує асертивність як «модну» для сучасного учня особистісну характеристику і поведінкову стратегію. Завданнями флешмобу є сприяння розвитку соціальної компетентності учнів (ефективна участь у громадському житті, співпраця з однолітками і дорослими); підвищення самооцінки учнів; формування в учнів просоціальної мотивації життєздійснення, бажання участі у соціально значущій діяльності. *Перформанс* «Я хочу тобі сказати...» акцентує увагу учнів на актуальності проблеми подолання агресивності і пасивності у стосунках, попередження різних форм насильства, протидії булінгу в освітньому середовищі. Перформанс вирішує завдання активізації ініціативності й соціальної мобільності учнів; стимулювання їх пізнавальної активності і творчих здібностей; розвитку акторської майстерності; формування мотивації бути активним.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, програма розвитку асертивності учнів старших класів покликана оновити науково-методичне забезпечення формування життєвої успішності старшокласника. Впровадження її в освітній процес експериментальних закладів загальної середньої освіти допоможе наповнити поняття асертивності морально-етичними складовими, забезпечити поєднання отриманих учнями теоретичних знань із реальною життєвою практикою, активізувати їх ключові компетентності, підвищити їх мотивацію бути успішними, збільшити спектр можливостей позитивної соціалізації старшокласників. Перспективи подальших досліджень пов'язані з перевіркою ефективності формувальних впливів за допомогою методики дослідження асертивності учнів «Оцінка рівня сформованості навичок життєво успішної особистості» (анкета Д. Франкена – адаптація В. Кириченко, О. Єжової, В. Нечерди) (блок «асертивність»), спрямованої на визначення рівнів розвитку асертивності учнів старших класів та оцінюванням і порівнянням отриманих результатів.

Список використаних джерел

1. Брюховецька О. В. Особливості формування асертивності керівників закладів загальної середньої освіти у процесі підвищення кваліфікації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 4 (18). С. 21-27.
2. Кириченко В. І., Єжова О. О., Нечерда В. Б. Критеріальний апарат дослідження процесу формування життєвої успішності учнів старших класів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2023. Вип. 75. С. 37-43. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-37-43>.
3. Левус Н. І., Стасів С. Т. Особистісні чинники асертивності у психотренінговій роботі. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінг: тези доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2022. С. 30-34.
4. Марценюк М. О. Розвиток асертивної поведінки у підлітків засобами тренінгу. *Україна–Цивілізація*. 2016. Т. 5. С. 304–312.
5. Сколота Е. В. Формування асертивної поведінки в юнацькому віці. *Габітус*. 2020. Вип. 14. С. 212-216.
6. Ames D., Lee A., Wazlawek A. Interpersonal assertiveness: Inside the balancing act. *Social and Personality Psychology Compass*. 2017. № 11. <https://doi.org/10.1111/spc3.12317>.
7. Esteves-Pairazamán A. T., Fernández-Bedoya V. H., Ibarra-Fretell W. G., Grijalva-Salazar R. V. Tutoring for the development of the assertiveness of elementary school students in Trujillo, Peru. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2020. V. 9. Iss. 02. P. 4500-4505.

8. Gultekin A., Ozdemir A. A., Budak F. The effect of assertiveness education on communication skills given to nursing students. *International Journal of Caring Sciences*. 2018. Vol. 11. Iss. 1. P. 395-401.
9. Poprawa R. Asertywność. Główne założenia, zasady i procedury asertywnego radzenia sobie w życiu. Materiały do treningu. Wrocław: Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017. 45 s.
10. Villena Martínez M.D., Justicia Justicia F., Fernández de Haro E. Teacher assertiveness in the development of students' social competence. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*. 2016. № 14 (2). P. 310-332.

References

1. Briukhovetska O. V. Osoblyvosti formuvannia asertyvnosti kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity u protsesi pidvyshchennia kvalifikatsii. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. 2019, 4 (18), 21-27.
2. Kyrychenko V. I., Necherda V. B., Yezhova O. O. Kryterialnyi aparat doslidzhennia protsesu formuvannia zhyttievoi uspihynosti uchniv starshykh klasiv. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia. Vinnytsia: Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 2023, 75, 37-43. <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-37-43>
3. Levus N. I., Stasiv S. T. Osobystisni chynnyky asertyvnosti u psykotreninhovii roboti. Suchasni treninhovi tekhnolohii dlia rozvytku osobystosti: eko-treninh: tezy dopovidei VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Uman: Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny, 2022, 30-34.
4. Martseniuk M. O. Rozvytok asertyvnoi povedinky u pidlitkiv zasobamy treninhu. Ukraina-Tsyvilizatsiia. 2016, 5, 304-312.
5. Skolota E. V. Formuvannia asertyvnoi povedinky v yunatskomu vitsi. Habitus. 2020, 14, 212-216.
6. Ames D., Lee A., Wazlawek A. Interpersonal assertiveness: Inside the balancing act. *Social and Personality Psychology Compass*. 2017, 11. <https://doi.org/10.1111/spc3.12317>
7. Esteves-Pairazamán A. T., Fernández-Bedoya V. H., Ibarra-Fretell W. G., Grijalva-Salazar R. V. Tutoring for the development of the assertiveness of elementary school students in Trujillo, Peru. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2020, 9, 02, 4500-4505.
8. Gultekin A., Ozdemir A. A., Budak F. The effect of assertiveness education on communication skills given to nursing students. *International Journal of Caring Sciences*. 2018, 11, 1, 395-401.
9. Poprawa R. Asertywność. Główne założenia, zasady i procedury asertywnego radzenia sobie w życiu. Materiały do treningu. Wrocław: Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017.
10. Villena Martínez M.D., Justicia Justicia F., Fernández de Haro E. Teacher assertiveness in the development of students' social competence. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*. 2016, 14 (2), 310-332.